

J A A R B O E K

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg)

Dr. A. GORTER (Bilthoven)

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht)

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam)

XL 1953, tweede gedeelte

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1953

HET PENNING- EN MUNTPORET VAN WILLEM VAN ORANJE

door

M. FLOHIL

In de tijd, waarin het optreden van Willem van Oranje valt waren de middelen, waarmede propaganda en polemieek werden gevoerd uiteraard andere dan tegenwoordig. De penning speelde toentertijd met de prent en het lied een grote rol. Deze middelen hadden ook onderling grote invloed op elkaar en het is vaak moeilijk uit te maken wat primair is, de penning of de prent of ook wel het lied. Verwarrend is daarbij nog, dat in de 17de eeuw de penning verzamelobject werd en om aan de destijds heersende verzamelwoede tegemoet te komen werden in die tijd verscheidene stukken op belangrijke gebeurtenissen uit de tijd der Nederlandse Beroerten gemaakt waarbij de bekende prenten uit die tijd als voorbeeld dienden. Het is begrijpelijk dat op die manier zich om een dergelijke grote persoonlijkheid als Willem van Oranje legenden op numismatiek gebied hebben gevormd. Het spreekt vanzelf dat het lied weinig met het portret heeft uit te staan, meer met de penningen met historische voorstellingen.

Wanneer we de penningen met portretten van Willem van Oranje nagaan in de volgorde waarin zij gemaakt zijn, dan krijgen we de volgende reeks.

1*. Medailleur I.D.P., 1575

Vz. kop van de Prins n.l., omschrift „Wilhelm. Prints. zu Uranien AË. 4Z.: kz. wapen, omgeven door keten van het Gulden Vlies, gedekt door 3 helmtekens.

* Alle met een * gemerkte stukken zijn afgebeeld op pl. V, VI en VII.

Gedateerd en gesigneerd op vz. op armafsnede : 1575 I.D.P.
Kon. Penningkabinet, Cat. 286*, afb. pl. III (oog afgevijld)
gegoten, Z. 36 mm

Lit.: v. Beresteyn¹⁾ blz. 34, afb. 148 (vz.)

Deze vroegste portretpenning van de Prins doet iets grof en onbeholpen aan: de letters zijn weinig fraai, de parelrand grof, het borstbeeld sluit rechts onder niet goed aan, de kz. met het wapen is te vol. Mogelijk is het een proef — er is nog een fout in het wapen — waar geen verdere bestelling op is gevolgd.

Wie de medailleur I.D.P. is, is onbekend²⁾.

De vraag of deze penning een direct portret is of gemaakt naar een prent of schilderij blijft onbeantwoord: tussen 1566 en 1577 is geen andere beeltenis van de Prins bekend.

1a. Medailleur onbekend, 17de eeuw

Vz. kop van de Prins n.l., omschrift „GVILEL.D.G.PRAVRA.CO.
NASSV.ELEC.CO.HOLA.ZE.”, daarbinnen „FRIS.ET.VTREC.—.AE.5Z.
A.1584”; kz. Ned. maagd in de r.hand het zwaard, gekroond door vrijheidshoed, met de l.hand wijzend naar het licht van de Goddelijke Voorzienigheid, en zittend in Hollands tuin. Deze wordt verdedigd door twee leeuwen. Onderaan in het midden het wapen van Prins Willem, links dat van Holland, rechts dat van Zeeland. Geen omschrift.

Kon. Penningkabinet. Inv. 672 (proefgietsel?)

gegoten, lood 35 mm

Coll. Dr. A. J. Bemolt van Loghum Slaterus, Amsterdam

gegoten, Z. 34.5 mm

Lit.: v. Loon I, 343

Kennelijk is deze penning een bijgewerkt afgietsel van no. 1. Om het schouderstuk is een draperie gelegd òf om het origineel te camoufleren òf om als tegengewicht te dienen tegen reliefverhoging. Het omschrift is op een onoordeelkundige manier gewijzigd, waardoor het relief van de kop onregelmatig werd verhoogd en het nieuwe omschrift onvoldoende op het afgietsel overkwam, zodat nog eens een herbewerking

van elk gietsel nodig was om de tekst iets te doen uitkomen. De keerzijde is a.h.w. geheel met een scherp voorwerp geboetseerd uit verhevenheden, die na de verwijdering van het wapen overbleven. Ook het portret van de voorzijde had nog een duidelijke „opsnijding” nodig.

2*. Coenraad Bloc, 1577

Vz. kop van de Prins n.r., omschrift „GVILELMVS · PR · AVRAICAE · CO · NASSAVIAE. 1577”, op armafsnede AET.44; kz. kop van de Prinses n.l., omschrift „CHARLOTTE · DE · BOVRBON · PR · DAVRENGE · A · 1577”.

Gesigneerd op vz. onder armafsnede: COËN · BLOC · F ·

Coll. M. Flohil*, Zeist gegoten, Z. 44 mm

Lit.: *De Geuzenpenning* 1953, no. 3, blz. 27 e.v., afb. blz. 28

We weten dat Charlotte de Bourbon het initiatief heeft genomen tot het doen vervaardigen van deze penning en waarschijnlijk ook de opdrachtgeefster van Coenrad Bloc is geweest te Antwerpen. Dit blijkt uit een brief van haar, vermoedelijk geschreven in 1577³⁾, waarvan de tekst luidt:

„Monsieur! Je viens de pincer pour les gentihommes quy sont près de Monsieur vostre frère, qu'y me samble leur faudroit donner quelque chose; s'il vous plaict, que je face faire en or vostre pourtraict et le mien, tout en ungne médalle, ou à par, avec les devise, vous me le menderés, et, s'yl faudroit quelque petite chaîne pour les pandre, de quelle valleur vous les voudriés avoir.”

Waarschijnlijk is dit exemplaar een proefgietsel voor het definitieve model van 1577, waar het in enkele details van verschilt, voornamelijk wat de kraag betreft en het omschrift, waaraan bij het definitieve model D.G. is toegevoegd. Dit omschrift met D.G. bij het gewone type is zeker niet zonder bedoeling geweest, als we weten dat de Prins er steeds de nadruk op legde, dat hij een onafhankelijk vorst was, die het recht had tegen Philips II ter zee en te land oorlog te voeren. In de Apologie⁴⁾ staat: „... daarenboven dat ick magh voeren den tittel van Prince absoluyt, hoewel

dat mijn Vorstendom niet zeer groot en is" De wijziging in het omschrift van het proefgietsel was noodzakelijk. Bovendien is er in de definitieve vorm meer eenheid tussen het portret van de Prins en dat van Charlotte de Bourbon. Legt men de voorzijde van het proefgietsel naast de keerzijde van het gewone type dan is er geen eenheid tussen de twee portretten, hetgeen bij een successief bekijken van voor- en keerzijde van het proefgietsel niet zo opvalt. Wel is er een goede eenheid, wanneer men voor- en keerzijde van het gewone type naast elkaar legt, welke eenheid dan is verworven ten koste van de levendigheid van het portret van de Prins. Het kan ook zijn dat het mode-eisen waren of meerdere statigheid die bij Ch. de Bourbon de doorslag hebben gegeven voor het aanvaarden van het gewone type. Uit de brief kan men namelijk opmaken, dat zij het is geweest, die ook de opdracht bezorgd heeft, omdat zij bericht vraagt over de mening van de Prins („vous me le menderés"); haar eigen kraag is nog wel anderhalf maal zo hoog.

Een aanwijzing dat deze variant een proefgietsel kan zijn, zou eveneens liggen in het feit van zijn zeldzaamheid; tot nu toe is geen ander exemplaar bekend.

3*. Coenrad Bloc, 1577

Vz. kop van de Prins n.r., omschrift GVILEL · D · G · PR · AVRAICAE · CO · NASSAVIAE · 1577", op armafsnede AET.44; kz. = kz. no. 2.

Gesigneerd op vz. onder armafsnede: COEN · BLOC · F ·

Kon. Penningkabinet, Cat. 304* (met aangegoten oog)

gegoten, G. 44 mm

Kon. Penningkabinet, Cat. 305 (alleen vz.; oog?)

gegoten, Z. 44 mm

Kon. Penningkabinet, Cat. 306—307 (vz. en kz. afzonderlijk)

gegoten, K. 45 mm

Brussel, Penningkab. der Kon. Bibliotheek,

gegoten, verg. Z. 44 mm

Lit.: v. Loon I 240,1⁵); *Jaarboek* 1929, blz. 103; *Revue Belge de Num.* 1925, blz. 203, no. 2

Bij dit definitieve model is, in tegenstelling tot het proefgietsel, GVILELMVS afgekort en D.G. toegevoegd, de kraag is geheel anders en het harnas vertoont nu klinknagels. De haarval rond het oor is gewijzigd, zodat dit oor niet meer lijkt af te staan van het hoofd zoals — behalve bij het proefgietsel — ook het geval is op verschillende schilderijen o.a. van Antonis Mor te Kassel⁶), dat te Weenen⁷) en dat van Frans Pourbus te Innsbruck⁸), niet zozeer op de latere schilderijen behalve dat uit het Hofje van Paling en van Foreest te Alkmaar⁹). Bij alle penningen van 1577 van de definitieve vorm is de haarval steeds precies dezelfde.

In de brief van Ch. de Bourbon is alleen sprake van „en or”, er zijn echter ook verschillende exemplaren in zilver of zilver verguld; mogelijk is dat ook die, evenals de gouden, als beloningspenning hebben dienst gedaan en mede als propagandamiddel voor de grote zaak zijn gebruikt, althans zeker de talrijke afgietsels, die ervan gemaakt zijn. Wat betreft „quelque petite chaîne”: gouden, zilveren en verguld zilveren exemplaren hebben bijna alle een oog of een oog gehad. Zoals tevens uit deze brief blijkt is deze penning zeker niet ter gelegenheid van het huwelijk (12 Juni 1575) gemaakt zoals Bizot opgeeft¹⁰).

Van de penning van 1577 is veel goeds te zeggen: hij is goed van grootte, het portret is levendig en heeft een fraaie houding, de verhouding van de grootte van het beeld tot de oppervlakte van de penning is fraai, het omschrift — met een goede letter — is duidelijk en geserreerd en sluit mooi aan bij het borstbeeld. Voor- en keerzijde hebben beide een gelijke eenvoud, geen armoede en geen overdaad. De grote plooikraag is volgens de mode van het laatste kwart van de 16de eeuw en komt voor op het portret door Adriaan Key in het Mauritshuis¹¹). De kleine plooikraag raakt dan uit de mode, het kanteelvormige kraagje van het proefgietsel zal dan wel zeer ouderwets zijn geweest.

Van Beresteyn meent dat de profielen wellicht naar het leven zijn gemaakt. De gelaatsuitdrukking en de gehele houding van de Prins is een andere dan op de penning van 1575, maar de redding is dan ook intussen uit de hemel komen vallen toen de nood het hoogste was: immers tengevolge van de muiten der Spaanse troepen die uiteindelijk tot de Pacificatie van Gent leidde was het politieke aspect in 1577 totaal gewijzigd.

Zou de penning door I.D.P. van 1575 voor Coenraad Bloc in 1577 nog als voorbeeld hebben gediend, gezien het ouderwetse kraagje en het ontbreken van D.G. in het omschrift in het proefgietsel? Mogelijk ook droeg de Prins bij voorkeur zo'n ouderwets kledingstuk (Philips II komt er mee voor op zijn portretpenningen tot aan het einde van zijn leven). Bovendien doet de compositie in 1577, waar de twee schouderomrandingen van het borststuk het hoofd dragen, denken aan de oplossing bij Bloc voor de afbeelding van Charlotte de Bourbon, doch de laatste is oneindig veel subtieler.

Een verband met de gravure, waarin een dergelijk portret van de Prins voorkomt als de „Hoopman van Weisheit" van J. Th. de Bry met de penning van Bloc van 1577 kan niet anders worden gezien dan dat dit portret een navolging is van de penning¹²⁾. Trouwens van Beresteyn geeft op, dat bij deze gravure drie gelijksoortige behoren, successievelijk gewijd aan „De Hoopman va(n) Narheit" (Alva), „Orgueille et Folie" en „Charité". Dit laatste blad is gemerkt 1588. De Bry was ook geen portrettist doch ornamenttekenaar.

Er bestaat echter nog een andere gravure van de Bry met „portret als op de penning van C. Bloc"¹³⁾. Inderdaad komen op deze gravure de beide portretten voor als op de penning. Deze prachtige gravure wordt genoemd een zinneprent op het huwelijk van de Prins met Charlotte de Bourbon en wordt *daarom* gedateerd 1575. Op de gravure komt geen datering voor en Muller, waaraan de kwalificatie is ontleend, zet twee vraagtekens bij „Zinneprent op het huwelijk"¹⁴⁾

Ik meen dat deze prent iets geheel anders voorstelt en dat de beeltenissen naar de penning zijn, dus de gravure na 1577 is ontstaan. Wanneer de door mij beschreven variant het proefgietsel is, dan kan de penning niet naar de gravure zijn, daar de Prins op deze prent al de plooi kraag heeft van het definitieve gietsel. Bovendien zijn de profielen veel te summier gegeven dan dat de penning naar de gravure kan zijn, hoogstens zou de laatste de medailleur op een idee hebben kunnen gebracht. Wat de gravure dan wel voorstelt? De inhoud van de verzen en teksten komt ongeveer overeen met wat in het kort om „De Hoopman van Weisheydt” staat, het is een aansporing tot Godsvertrouwen, eenheid, zuiverheid van geloof, zoals spreekt uit het *Wilhelmus*. De verzen ademen bovendien een sterk wantrouwen, zodat ik meer neiging gevoel de prent te plaatsen in de tijd van de ban van Philips (het zou een illustratie kunnen zijn van het laatste en beste gedeelte van de Apologie, na de persoonlijke aanvallen) en na het afbreken van de vredesonderhandelingen te Keulen met een toespitsing van de tegenstelling in de religie onder de bevolking.

3a. Coenrad Bloc (vz.), 1577

Vz. = vz. no. 3; kz. kop van Prins Maurits n.r., omschrift „MAVRITIVS · PR · AVRAICAE · CO · NAS · HOL · ZEL · ET · FRIS · GVB · 1580 ·

Lit.: v. Loon I, 384; *Revue Belge de Num.* 1925, blz. 206, no. 7

Deze combinatie van het portret van Prins Willem van 1577 met een van Prins Maurits van 1580 is alleen bekend als 18de eeuwse copie¹⁵). De tekening bij van Loon is echter niet naar een dergelijke copie gemaakt, maar eerder naar een 16de eeuws origineel. Er is een opmerkelijke gelijkenis van dit portret van Maurits met dat van Anjou¹⁶). Het verschil bestaat alleen in de dracht van haar, baard en snor van Anjou.

3b. Naar Coenrad Bloc. 16de eeuw

Vz. kop van de Prins n.l., omschrift „GVILEL · D · G · PR · AVRAICAE · CO · NASSAVIAE ·”, op armafsnede 82 · I · W;
kz. kop van de Prinses n.l., omschrift „CHARLOTTE · DE · BOVRBON · PR · DAVRENCE ·”

Kon. Penningkabinet, Cat. 308 (met 3 aangesoldeerde oogjes waaraan 3 gouden kettinkjes, die samenkomen in een grote gouden ring) gegoten, G. 34 mm

Deze penning is waarschijnlijk een door een goudsmid gemaakte navolging van de penning van 1577. Na het gieten is hij vrij sterk bewerkt, het harnas is door puntering wat drukker, hetgeen nog meer uitkomt door het kleinere formaat. De gelijkenis is niet treffend, het omschrift is in een grovere indifferente letter, zonder jaartal; het portret van Charlotte de Bourbon is eveneens niet geheel gelijk, vooral het haar-net en de mouwversiering.

Mogelijk is deze penning in de 16e eeuw plaatselijk vervaardigd in omstandigheden, die het uitreiken van een origineel exemplaar verhinderden of bemoeilijkten. Een vereerder van de Prins kan zich zo iets ook wel hebben laten maken om er mee te getuigen.

4*. Coenraad Bloc. 1577

Vz. kop van de Prins n.l., omschrift „GVILEL · D · G · PR · AVRAICAE · CO · NASSAVIAE · 1577”, op armafsnede: AET.44,
kz. zgn. ijsvogel vliegt naar rechts zijn* op zee drijvend nest aan een rotsige kust binnen: boven binnen een cirkelsegment waaruit stralen schieten CHRS, op welk segment naar rechts een arm met scepter waarvan rechts 4 blazende kopjes op een rij, omschrift „SAEVIS · TRANQVILLVS · IN · VNDIS ·”. Boven doorboring.

Gesigneerd op vz. onder armafsnede: COËN · BLOC · F ·
Brussel, Penningkab. der Kon. Bibliotheek*

gegoten, verg. Br. 44 mm

Lit.: v. Loon I, 108 (17de eeuwse copie z.j. met kz. in spiegelbeeld); *Revue Belge de Num.* 1925, blz. 204

In de onder no. 3 genoemde brief is tevens sprake van „ou à par, avec les devise". Het uit de brief aangehaalde gegeven, gecombineerd met deze penning bewijst dat er niet alleen opdracht is gegeven voor een penning van Prins Willem met een portret van Charlotte de Bourbon op de kz., maar ook voor een penning met het devies van de Prins op de kz.

De vz. wijkt in zoverre of van no. 3 dat de kraag en het borstgedeelte fraai zijn nabewerkt. De kop is zo goed als onbewerkt gelaten. De kraagplooien zijn geaccentueerd, afscheidingen aangezet en gecontoureerd, koordaanduidingen gedeeltelijk verwijderd, gedeeltelijk versterkt, de plooien in de sjerp hier en daar iets aangezet, de uiteinden van franje voorzien; het armstuk is na verwijdering van de kledingspletten versierd, de contour binnen het omschrift werd versterkt. Er ligt aan deze vz. geen andere modelpenning ten grondslag dan de onder 3 beschrevene. De vz. heeft door de, als ik het zo noemen mag, eerbiedige nabewerking een eigenaardige bekoring verkregen. De kz. is niet in een zo fraaie staat als de vz., de beoordeling er van zou zeer moeilijk zijn, ware het niet dat — nu een exemplaar van de penning van 1577 met het devies bekend is geworden — een proefgieting van deze kz. kan worden aangewezen in het bezit van het Kon. Penningkabinet ¹⁷⁾ nl. de kz. van een hybridisch stuk dat aan de vz. het portret door Jonghelinck van Walburg van Nuenar vertoont. Deze kz. (4 bis*) vertoont helaas een gietfout, doch de wording van het devies in zijn definitieve vorm is daaruit gemakkelijk te reconstrueren. De vogel zit op die proefgieting in zijn nest, op de kalme zee dobbert een scheepje. Het nest is door een kleine wijziging gedicht en veranderd, de aanvliegende vogel is nieuw aangebracht; het scheepje dat lag in de richting van de 3e en 4e straal (van links) van de stralenkrans in zee ter hoogte van de letter T van TRANQVILLVS is verwijderd. Een schim ervan kan men nog duidelijk op de photo herkennen.

5*. Coenrad Bloc, 1579

Vz. portret van de Prins n.l., omschrift „GVILL · D · G · PR · AVRAICAE · CO · NASSAV · 1597”, op armafsnede gegraveerd AET 46; kz. portret van de Prinses n.l., omschrift „CHARLOTTE · DE · BOVRBON · PR · DAVRENCE · 1579”.

Gesigneerd op vz. onder armafsnede: CONR · BLOC · F ·

Kon. Penningkabinet, Inv. 628 (storende gietfout, mogelijk een proefgietsel) gegoten, lood 43 mm

Brussel, Penningkabinet der Kon. Bibliotheek*,

gegoten, Z. 37,5 mm

Lit.: v. Loon I, 294

Het portret is iets gewijzigd ten opzichte van dat op de penning van 1577: de neus is spitsler, de haargroei aan de slaap en op het voorhoofd iets teruggetrokken, lichtelijk minder krullend, de gelaatsuitdrukking wat ouder en zorgelijker. Het borststuk is kleiner en loopt naar de punt, waar het de parelrand raakt, spitsler toe. Op het armstuk zijn epauletten aangebracht, het stuk van de harnasplaat, dat van de schouder over de borst liep bij de penning van 1577 is verdwenen. De ruimte tussen de randen van het harnas op de borst, boven het ornament in het midden, is nu ook enigszins versierd. Het rustige zelfverzekerde van het grotere beeld is door deze wijziging verminderd. De aansluiting van het omschrift is minder goed, er is een te grote ruimte onder het borstbeeld, enigermate opgevuld door de eerste letters van het omschrift en de signatuur. Deze is veranderd in CONR · BLOC, het omschrift is gewijzigd van NASSAVIAE in NASSAV, het jaartal 1577 in 1579. Op de kz. heeft men een soortgelijke wijziging, het borstbeeld is verkleind en eveneens spitsler, op het keursje zijn versieringen aangebracht, die de toespitsing nog accentueren en de knopen zijn verdwenen. Het jaartal is, mogelijk om de slechtere aansluiting aan het omschrift enigszins te verhelpen, nu klein buitenwaarts onder het borstbeeld aangebracht, daar waar aan de vz. de signatuur staat. Haarnet en mouwersiering zijn anders dan op de

penning van 1577. De kraag is minder zwaar en iets vallend. Het omschrift is alleen in zoverre veranderd, dat de A van Anno is vervallen, daar het jaartal verplaatst werd. Het portret op de kz. is verder zo goed als niet gewijzigd in die twee jaar.

De bij van Loon 294 afgebeelde penning is geheel de penning van 1579, al kloppen jaartal en grootte er niet mee; de afbeelding is immers gecopieerd van een schilderij, dat Christiaan Huygens de Oude afbeeldt en het is onmogelijk om naar een medaille op een schilderij een penning nauwkeurig af te beelden laat staan voor- en keerzijde, zoals van Loon doet. Hooft geeft in zijn Nederlandse Historien een kostelijk verhaal dat van Loon verneemt van het exploit van de oude Christiaan Huygens, waarvoor deze gouden penning in 1581 is verleend, waarbij terloops gewag wordt gemaakt van de „sobere gelegenheid zijns meesters”.

5a. Naar Coenrad Bloc, 1581

Vz. kop van de Prins n.l., omschrift: „GVILEL · D · G · PR · AVRAICAE · CO · NASSAV · 1581”, kz. kop van de Prinses n.l., omschrift: „CHARLOTTE · DE · BOVRBON · PR · DAVRENGE · 1581” (het laatste buitenwaarts).

Gesigneerd op vz. onder armafsnede: CONR · BLOC · F ·

Brussel, Penningkab. der Kon. Bibliotheek (met aangesoldeerd oog) zorgvoldig, Z. 38 mm

Deze penning is een buitengewoon zorgvuldig bewerkte imitatie naar de penning van 1579 van Bloc. De vz. komt overeen met de vz. van 5b met dit verschil dat de signatuur hier gecorrigeerd is. Alles is opgewerkt: het hoofdhaar, de baard, de snor, de kraag, het harnas, de sjerp; aan de letters is zorg besteed. Aan de kz. is, als het kan, nog meer moeite ten koste gelegd, er is zelfs een lhaakvormig lokje voor het oor. De eerste indruk mag enigszins verrassend zijn en afleiden, de armoede komt toch tot uitdrukking in het gelaat, vooral bij het portret van de Prins is dat heel sterk: de de wenkbrauwboog is te weinig uitgesproken, het jukbeen te

6a. Naar Coenrad Bloc, 18de eeuw

Deze geslagen copie naar no. 6 is ons alleen bekend door een exemplaar in het Penningkabinet der Kon. Bibliotheek te Brussel

geslagen, Z. 38 mm
Lit.: *Revue Belge de Num.* 1925, blz. 205

7*. Coenrad Bloc, 1580

Vz. portret van de Prins n.l., omschrift „GVILEL · D · G · PR · AVRAICAE · CO · NASSAV · A · 1580 ·”; kz. portret van de Prinses n.l., omschrift „CHARLOTTE · DE · BOURBON · PR · DAVRENGE ·”

Gesigneerd op vz., onder armafsnede, C.B.F.

Kon. Penningkabinet, Inv. 1920, no. 3* (met aangegoten oog, en ring)

Kon. Penningkabinet, Cat. 329 (oog afgevijld?)

gegoten, G. 30 mm
gegoten, verg. Z. 29 mm
Lit.: van Loon 284,2 en 240,6 (de laatste met foutief jaartal 1577)

Deze penning, die belangrijk kleiner is, gaat nog meer mank aan het euvel, dat het borststuk relatief meer werd verkleind dan het hoofd; dat gebrek vertoonde ook reeds de penning van 1579. De beide beeltenissen staan zeer gedrongen binnen de cirkel van relatief iets minder verkleinde letters van het omschrift geperst. Waar bij de penning van 1577 het hoofd fier verrijst boven het borststuk, is dat hier, doordat het minder verkleind is wegens plaatsgebrek a.h.w. gedrongen in het sterk verkleinde borststuk. De klare compositie van de penning van 1577, waardoor de blik van de beschouwer onwillekeurig langs een sierlijke arabesk over het veld van de penning wordt geleid, zodat de aandacht succesievelijk valt op alle delen van het gelaat, op het harnas, en tenslotte terecht komt bij het omschrift, dat zeer gesloten als een krans de beeltenis omsluit, is voor het grootste deel verloren geraakt, zodat een ogenblik de vraag kan opkomen of een en dezelfde persoon wel de maker is van de beide penningen.

Wat bij de penning van 1579 al was aangeduid is nu sterker, de haarval is nog wel vlokkig, maar veel minder gekruld, vooral in de baard, de plaatsing van het oor is iets hoger, de neus is scherper, de gelaatsuitdrukking ouder, vol zorg; het gelijkt op het schilderij van Adriaan Key in het Maurits-huis¹⁹). Door de verkleining van het borststuk verdween de geornamenteerde ring boven het bewerkte middenstuk op de borst geheel. Op de schouder bleven minder epauletten over, de knoop van de draperie er boven is wat ingewikkelder, de leeftijd is nu niet meer in het armstuk gegrift. Zou deze penning naar een afbeelding zijn gemaakt? De penning van 1579 is nog duidelijk geïnspireerd op die van 1577, het omschrift dat op deze penning van 1580 wat beter aansluit is hetzelfde als in 1579, alleen is er een A (van Anno) voor het jaartal geplaatst. De signatuur is wegens de geringe plaatsruimte verkort tot C.B.F. Bij de kz. lijkt het geheel nog meer binnen de cirkel gedrongen; het keursje is nog meer versierd, waarschijnlijk als tegenwicht tegen het op kleiner schaal drukker harnas van de Prins, de kraag is minder hoog om ruimte te winnen en valt lager zodat de hals verdween. De twee opgaande lijnen van de sluiting van het keursje kwamen anders te liggen en verloren hun compositiewaarde. Haarnet en mouwversiering zijn weer gewijzigd. De aansluiting bij het omschrift dat ongewijzigd is (zonder klein jaartal) is, doordat het borststuk nu weer minder spits is, beter. Twee takjes bij het begin en het eind daarvan bevorderen dat nog. Het portret op zichzelf is zo goed als niet gewijzigd, de Prinses heeft haar jeugdig uiterlijk behouden. Opvallend is dat de gouden exemplaren een zeer dikke wang vertonen, die bij zilveren exemplaren duidelijk is afgevlakt, wat aan het portret ten goede komt; door het meer liggende van de kraag lijkt het oor hoger te staan. Deze penningen zijn wel de minste in kwaliteit.

8*. Coenrad Bloc, 1580

Vz. = vz. no. 7; kz. zgn. ijsvogel, naar rechts zijn op zee

ontwerp inboet aan belangstelling bij noodzakelijke wijzigingen en dan beneden zijn capaciteiten blijft. Men moet ten slotte bedenken, dat een penning wordt ontworpen voor een bepaald formaat, een medailleur kan niet ad libitum verkleinen, dan moet eigenlijk een ander ontwerp gemaakt worden. Men heeft echter bij een eerbewijs te maken met traditie, die zo min mogelijk wil wijzigen; bij noodzakelijke verkleining houdt men maar liever hetzelfde ontwerp aan en neemt de eraan zittende consequentie van de kwaliteitsvermindering daarbij op de koop toe. Bloc was, uitgaand van een zeer goed ontwerp, zodoende alleen maar gedoemd tot achteruitgang hoe hij zich ook wendde of keerde. Radicale wijziging en de traditie overboord gooien was de enige oplossing geweest.

- 9*. Antwerps graveur (een van de gebroeders Wierix?), 1577 of later.

Vz. portret van de Prins ten voeten uit, bij de Schelde, met het silhouet van Antwerpen op de achtergrond, omschrift „JE MENTIENDRAY NASSAV ANNO 1577”; kz. het slechten van de citadel van Antwerpen, onderschrift „A°67 AT ESTE EDIFIE, A°77 AT ESTE ROMPV I AT MADAME LA PRINCESE BESONGNI”²⁰).

Kon. Penningkabinet, Inv. 1931, no. 4*

gegraveerd. Z. 55 × 47 mm

Lit.: J. W. Frederiks, *Penningen* (1947) blz. 28, afb. 14—15; *Verslag Kon. Penningkabinet* 1931. blz. 3

De keerzijde is naar een voorstelling uit Hogenbergs prentwerk. Het portret gaat terug op een voorbeeld van vroeger datum. Het lijkt sterk op de gravures door Abraham de Bruyn²¹), die beide teruggaan op het reeds genoemde schilderij toegeschreven aan Frans Pourbus te Innsbruck²²) of op dat uit Wenen²³), deze beide zijn echter naar rechts gewend. Naar links gewend is het portret op de prent van Beresteyn no. 9²⁴) met ongeveer dezelfde houding van de armen als op de penning. Dat een penning voor een beeltenis van de Prins moest teruggaan tot een portret van 11 jaar

tevorendemonstreert duidelijk de grote gaping in afbeeldingen tussen 1566 en 1575. De tussenliggende jaren hebben wel hun sporen nagelaten.

10*. Gerard van Bylaer, 1583 e.v.

Portret voorkomend op de gehelmde rijksdaalder en zijn onderdeel de halve rijksdaalder (Verkade 45, 1-2), voor het eerst geslagen in 1583 te Dordrecht.

Vz. het portret van de Prins ten halve lijve n.r. met het zwaard in de hand, omschrift: „VIGILATE x DEO x CONFIDENTES x (jaartal) x; kz. het provinciewapen, omschrift „MO x NO x ARG x COMIT x HOL x ZEL x x”.

Deze munt is geslagen volgens Resolutie van de Staten van Holland van 15 April en 7 Mei 1583; uitdrukkelijk wordt het hierop voorkomende portret aangeduid als dat van Zijne Princelijke Excellentie; bovendien blijkt, dat de Prins zijn goedkeuring aan het ontwerp heeft gehecht²⁵).

Deze naar voor- en keerzijde fraaie munt van Gerard van Bylaer is nog jaren na de dood van de Prins geslagen. Het portretje houdt het midden tussen de beeltenis op de penning van Bloc van 1577 en de gravure van Goltzius van 1581, ook wat het harnas betreft. Een dergelijk klein portretje heeft (evenals gedeeltelijk ook een groter) altijd meer de betekenis van een symbool: het geheel geeft een indruk van waakzaamheid, standvastigheid, durf en vertrouwen. Bij grote formaten van alleen het hoofd kan de munt mooie portretten geven, dit is hier echter niet het geval, helaas²⁶).

11*. Gerard van Bylaer, 1584

Vz. portret van de Prins n.r. in cartouche, omschrift „GVILELMVS · D · G · PR · AVR · COM · NASS · NATVS · DILLENB · A^o · M · D · XXXIII · PROVIN ·” daarbinnen „CONFOE · QVAM · PRVDENTISSIME · GVB · AN^{os} · XV · INFORTVNATE · OBIT · DELPHAE · 1584”, onderschrift „LICET · OSSA · ARESCANT · VIRTVS · VIRESGIT · ET · VIGET ·”; kz. zgn. ijsvogel naar links zijn op zee drijvend nest binnenvliegend, om-

schrift „SAEVIS · TRANQVILLVS · IN · VNDIS”; dit alles in cartouche.

Kon. Penningkabinet, Cat. 348*²⁷⁾ geslagen, Z. 60 mm
Lit.: v. Loon I 345,1

Dit stuk naar aanleiding van de moord op de Prins heeft meer historische betekenis dan artistieke waarde. Wellicht moet mede de grote afmeting van de penning getuigenis afleggen van de ontroering die deze gebeurtenis teweeg heeft gebracht. Vermoedelijk zal deze afmeting in deze streken voor die tijd zo ongeveer het maximum zijn geweest voor de geslagen medaille. Technisch bleek dit grote moeilijkheden op te leveren, men ziet dan ook zelden een vlak exemplaar; de zeldzaamheid wordt er mogelijk tevens door verklaard. Het kleine door een cartouche omgeven portret op de voorzijde dat grote overeenkomst vertoont met het muntportret door van Bylaer verzinkt in het niet op het grote vlak, dat bezaaid is met twee cirkels van allerlei formaten, letters van een grafschrift en een spreuk met schild, die de cartouche omgeven. Het portretje op zichzelf is niet van verdiensten ontbloot, goed van gelaatsuitdrukking, houding en plaatsing binnen het ovaal. De kz. met het devies in de cartouche is veel beter dan de vz. hoewel de ruimte wat groot is geworden.

Van de penning geeft de afbeelding bij van Loon een iets betere indruk, doordat de tekenaar het portret zo groot heeft gelaten als het in werkelijkheid is en de penning ongeveer een halve cm heeft verkleind. Men moet daarbij bedenken dat het geen geringe opgave is een penning te maken, die op de hoogte staat van de weer te geven schok bij het volk in zijn moeilijkheden teweeg gebracht. Gedachtig aan de spreuk onder het borstbeeld heeft Virtus wel het meest voor de nagedachtenis gedaan; het omgekeerde, dat de penning dat doet, is ook wel gebeurd²⁸⁾.

12. Pieter van Abeele, ca. 1654—1658
Vz. portret van de Prins voor driekwart n.r., omschrift

„WILHELMUS D · G · PRINC · AVRAI · COM · NASS · ^{eo} .”;
kz. de Prins gezeten tusen twee raadsleden, omschrift „BEL-
GICA LIBERTAS VIGVIT VIRTUTE WILHELMI”.

Gesigneerd op vz. onder armafsnede: PVA · F ·

Kon. Penningkabinet, Cat. 287 plaquettepenning, Z. 66 mm
Lit.: J. W. Frederiks, *De Meesters der Plaquette-Penningen*
(1943), blz. 8, no. 5—5a. afb. 7—8; v. Loon I, 206

Dit portret is gemaakt naar een gravure van W. Delff, die
weer teruggaat op een tekening van Corn. de Visscher van
ca. 1577²⁹). Het portretje van de kz. gaat eveneens terug op
een gravure van W. Delff, naar Adriaan van de Venne³⁰).

13. Medailleur onbekend, 17de eeuw

Vz. portret van de prins voor driekwart n.r., omschrift
„GVILELM · D · G · PR · AVRAICAE · COM · NASSAVIAE ·”; kz.
eikeboam, omschrift „AVDACES · FORTVNA · IVVAT ·”

Kon. Penningkabinet, Cat. 265 geslagen Z. 49 mm
Lit.: van Loon I, 156

Naar de stijl te oordelen is deze penning 17de eeuws werk;
hij gaat uiteindelijk terug op het aan Pourbus toegeschreven
schilderij te Innsbruck³¹).

14. Medailleur onbekend, 17de eeuw

Eenzijdige plaquette: de Prins ten halve lijve voor driekwart
n.l. gewend met omschrift „PRINC · URANIAE”, rondom wapens
en omschrift „TANTI · HEROES · DECEM · ALBANO · DECIMAN
A^o · 1572 · 4 JUNII ·”

Kon. Penningkabinet, Cat. 263 gegoten, Z. 52 × 59 mm

Kon. Penningkabinet, Cat. 264 gegoten, koper 52 × 60 mm

Lit.: van Loon I, 155

Deze housterig aandoende 17de eeuwse plaquette kan nau-
welijks een portret genoemd worden, het gelaat is slechts
grof aangegeven. De keten van het Gulden Vlies en de
commandostaf zijn beide overgenomen van het schilderij te
Innsbruck en de daarnaar gemaakte prenten³²), die de Prins
weergeven in een omlijsting vol toespelingen op de Prins,
Alva en de Tiende Penning. Deze prenten zullen tot in de

17de eeuw wel vermaard zijn geweest en het is daarom zeer goed te verklaren dat deze portretten uit de tijd der gebeurtenissen voorkomen op werk in een latere eeuw, toen er vraag was naar interessante en zeldzame stukken³³).

De laatste heeft niet de pretentie een portret te zijn.

Wanneer we dan nog eens overzien wat de penningen en munten aan beeltenissen van de Prins hebben achtergelaten, dan zien we het eerst in 1575 een onafhankelijk portret — wel geen hoogtepunt — waarvoor geen prent, schilderij of tekening als voorbeeld is aan te wijzen. De lacune, die er is in de afbeeldingen tussen 1566 en 1577, wordt door die penning iets verkleind, het is het eerste portret van de ouder wordende Prins. In 1577 schiept Coenrad Bloc allerwaarschijnlijkst onafhankelijk van enige beeldende kunstenaar een portret direct naar het leven; dit portret wordt door geen schilderij of prent van die periode overtroffen. Zou deze artist, van wie men beweert, dat hij, althans in zijn jeugd, met dooperse neigingen behept is geweest, niet de meest geschikte zijn geweest om de „Fameux tumulteur des Pays Bas”, zoals een deel van het onderschrift op de tekening in de Bibliotheek te Atrecht luidt, te contereften? De latere versies van dit voortreffelijke portret worden, mogelijk door allerlei omstandigheden, waarbij de verkleining wel de hoofdrol heeft gespeeld, geleidelijk minder in kwaliteit. Behalve de weinig originele doch duidelijke portretten van G. v. Bylaer op een munt en een penning wordt na dit hoogtepunt niets meer gevonden, dat niet door schilderijen of prenten is geïnspireerd.

1) E. A. van Berestejn, *Iconographie van Prins Willem I van Oranje*, Haarlem 1933.

2) Volgens Habich, *Die Deutschen Schatzmünzen des XVI. Jahrh.* Bd. II, 1. München 1929, blz. 455 die geen I.D.P. vermeldt maar wel een I.D.B.: is deze laatste de medailleur Jan de Pommaert werkzaam in de Pfalz van 1609—1619, een calvinist uit Gelre, ook wel Hans Pommert genoemd. De signatuur I.D.P. zou dus ook van hem afkomstig kunnen zijn, doch de jaartallen laten een dergelijke toeschrijving zo goed als niet toe. Ook een broer was medailleur, misschien is het dan een ouder lid (vader?) van een medailleursfamilie.

Verder vermeldt de veilingcatalogus „Sammlung Arthur Löbbbecke“ Auctie Jacob Hirsch 26 Nov. 1908, no. 652 de initialen I.D.P. met de bijvoeging „Meister I.D.P. in den Rheinlanden thätig 1602—1623“ bij een penning van 1613.

3) *Jaarboek* 1929, blz. 103.

4) Blz. 14 van de uitgave van Mees-Verweij, 2e dr.

5) Van Loon I, 240 verwerkt in zijn opgave van 1577 behalve de uitgaven van 1577 kennelijk ook die van 1579 en 1580 — met foutief jaartal 1577 — mogelijk nog afgietsel en namaaksel, zodat een verwaterd beeld van formaten en kleine verschillen in beelden en omschriften wordt gegeven.

6) 1555 of 1556, v. Berestejn, blz. 2, no. 1, afb. 1.

7) ca. 1566, v. Berestejn, blz. 2, no. 8, afb. 7.

8) ca. 1566, v. Berestejn, blz. 2, no. 5, afb. 158.

9) ca. 1583, v. Berestejn, blz. 14 no. 71, afb. 21.

10) Bizot, *Medalische Historie der Republyk van Holland*, Amsterdam 1690, blz. 27(7). Deze bewering heeft toch een taai leven want men vindt die nog weer terug bij Zwierzina en ook van Berestejn herhaalt ze nog eens op blz. 5 van zijn *Iconographie*.

11) ca. 1579, v. Berestejn, blz. 13, no. 62, afb. 10.

12) Zie ook v. Berestejn, blz. 33, no. 195, afb. 145.

13) v. Berestejn, blz. 33, no. 193, afb. 6.

14) De Atlas van Stolk beschrijft deze prent onder no. 576 „Je maintiendray Nassau“ en dus niet als zinneprent op het huwelijk. Daar wordt het een zinneprent geacht, die in verband wordt gebracht met een of andere kennelijke uitkomst aan Prins Willem van Oranje bereid (b.v. na de aanslag van Jean Jauregui): „Ik zal Nassau handhaven“. De bede, de Prins in de mond gelegd, wijst daar ook op.

15) Kon. Penningkabinet, Inv. 718, gegoten, Z. 40 mm.

16) v. Loon I, 322,2.

17) Kon Penningkabinet, Cat. 199, pl. III.

18) v. Loon I, 472.

19) v. Berestejn, blz. 13, no. 62, afb. 10.

20) A° a été édifié, A° 77 a été rompu et y a madame la princesse besogné.

21) v. Berestejn, blz. 18, no. 7 en 8, afb. 28—29.

22) v. Berestejn, blz. 9 no. 5, afb. 158.

23) v. Berestejn, blz. 9 no. 8, afb. 7.

24) afb. 30.

25) *Revue de la Numismatique Belge* 1873, blz. 292.

²⁶⁾ Het borstbeeld van de Prins, voorkomend op de in het Prinsdom Oranje geslagen munten, kan geen portret genoemd worden.

²⁷⁾ O.N. Roovers, *De Noord-Nederlandse Triumfpenningen*, 1953, no. 20.

²⁸⁾ Enige rekenpenningen waarop de Prins is afgebeeld als klein figuurtje (v. Loon I, 315 en 344) kunnen niet bij de portretten gerekend worden.

²⁹⁾ v. Beresteyn, blz. 9 no. 10, afb. 8.

³⁰⁾ v. Beresteyn, blz. 27, no. 127, afb. 14.

³¹⁾ v. Beresteyn, blz. 9, no. 5, afb. 158.

³²⁾ v. Beresteyn, blz. 19, no. 10 en 11, afb. 31 en 32.

³³⁾ Op een van die prenten in omlijsting (v. Beresteyn no. 10, afb. 31) is de Prins afgebeeld met naar ik meen een ongebruikelijk instrument, een strijdhamer. Merkwaardigerwijs komt die hamer voor in de hand van de Prins op een rekenpenning (van Loon I, 157, 1) van 1572 en op de vergroting daarvan (van Loon I 157,2), beide later werk. Van Loon zoekt geen verband met de prent, doch maakt gewag van een ommegang, waarbij de Prins met zo'n hamer in de hand zou voorgesteld zijn geweest. Deze prent wordt door van Beresteyn beschreven als een 16de eeuwse Duitse gravure. Wat was er eerder de prent of de voorstellingswijze in de ommegang?

2

3

3

4 bis

4

4

Het penning- en muntportret van Willem van Oranje

6

6

5

8

7

7

Het penning- en muntportret van Willem van Oranje

1

1

11

10

9

Het penning- en muntportret van Willem van Oranje